

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 02 | pp. 350-359 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANISHIDA EKSPORT FAOLIYATI STRATEGIYASI YO'NALTIRISHLARI

Mamadjanova Tuyg'unoy Axmadjanovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
iqtisodiyot kafedrasini mudiri, i.f.f.d., dotsent

tuygunoy_mamadjanova@tues.uz

ORCID: 0009-0009-2305-6123

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakat iqtisodiyotini barqaror va raqobatbardosh rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasining tutgan o'rnini va uning asosiy yo'naltirishlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy rivojlanish modelining nazariy asoslari, zamonaviy global iqtisodiy muhitda eksport strategiyasini shakllantirish zarurati hamda uning milliy iqtisodiyot tarkibiy modernizatsiyasiga ta'siri yoritib beriladi. Xususan, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish, xomashyo eksportidan yuqori qo'shilgan qiymatli sanoat va innovatsion mahsulotlar eksportiga bosqichma-bosqich o'tish masalalari alohida tahlil qilinadi. Shuningdek, tashqi bozorlarga chiqish geografiyasini kengaytirish, logistika va transport infratuzilmasini rivojlantirish, savdo-sotiq jarayonlarini soddalashtirish hamda eksportchi korxonalarni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada eksport faoliyati strategiyasining sanoat siyosati, investitsiya muhiti va innovatsion rivojlanish bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatilib, eksportni rag'batlantirish orqali bandlik darajasini oshirish, valyuta tushumlarini ko'paytirish va milliy iqtisodiyotning global qiymat zanjirlariga integratsiyasini kuchaytirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot natijalari eksport faoliyatini strategik rejalashtirish va mamlakat iqtisodiy siyosatini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: eksport faoliyati, eksport strategiyasi, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy rivojlanish, tashqi savdo, eksport diversifikatsiyasi, yuqori qo'shilgan qiymat, raqobatbardoshlik, global bozorlar, logistika infratuzilmasi, investitsiya muhiti, innovatsion rivojlanish, savdo siyosati.

KIRISH

Bugungi kunda jahon xo'jaligi tizimida yuz berayotgan chuqur tarkibiy o'zgarishlar, global qiymat zanjirlarining qayta konfiguratsiyasi hamda xalqaro savdo munosabatlaridagi noaniqliklar sharoitida eksport faoliyati mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim strategik omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun eksport iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, valyuta tushumlarini barqarorlashtirish va

milliy ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishning asosiy vositasi hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, eksportga yo'naltirilgan rivojlanish strategiyasini izchil amalga oshirgan mamlakatlar uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishgan [1]. Shu sababli, eksport faoliyati strategiyasining ustuvor yo'naltirishlarini ilmiy asosda belgilash bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda eksport faoliyatining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni chuqur tahlil qilingan. Jahon banki hisobotlarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashda eksport tarkibini diversifikatsiya qilish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish muhimligi ta'kidlanadi [2]. BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD) tadqiqotlariga ko'ra, eksport strategiyasi sanoat siyosati, investitsiya muhiti va innovatsion rivojlanish bilan uyg'un holda olib borilgandagina mamlakatning global bozorlardagi raqobatbardoshligi oshadi [3]. Shuningdek, Jahon savdo tashkiloti tahlillarida savdo tartib-taomillarini soddalashtirish, logistika infratuzilmasini rivojlantirish va savdo to'siqlarini kamaytirish eksport strategiyasining muhim yo'nalishlari sifatida ko'rsatib o'tiladi [4].

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida eksport faoliyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirildi. Qabul qilingan Prezident farmon va qarorlarida eksportni rag'batlantirish, eksportchi korxonalarni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash, mahsulotlarni tashqi bozorlarga olib chiqish mexanizmlarini soddalashtirish hamda eksport geografiyasini kengaytirish vazifalari belgilab berilgan [5]. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar mamlakatda eksport faoliyati strategiyasini yangi bosqichga olib chiqish uchun mustahkam huquqiy asos yaratmoqda.

Shu bilan birga, eksport faoliyati strategiyasini faqat savdo hajmini oshirish vositasi sifatida emas, balki iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasi, innovatsion rivojlanish va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvni ta'minlovchi kompleks mexanizm sifatida ko'rib chiqish zarur. Aynan shu yondashuv mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasi yo'naltirishlarini ilmiy asosda o'rganish va takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasi masalalari iqtisodiy nazariya va amaliy tadqiqotlarda muhim o'rin egallab kelmoqda. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qarashlar dastlab xalqaro savdo nazariyalariga asoslangan bo'lib, eksport iqtisodiy o'sishning tashqi omili sifatida talqin qilingan. Klassik iqtisodiy maktab vakili D.Rikardo tomonidan ishlab chiqilgan nisbiy ustunlik nazariyasiga ko'ra, mamlakatlar o'zlarida nisbatan samarali ishlab chiqariladigan mahsulotlarni eksport qilish orqali umumiy farovonlikni oshirishi mumkin [6]. Mazkur yondashuv eksport strategiyasining nazariy poydevorini shakllantirgan bo'lib, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Neoklassik iqtisodiyot doirasida E.Xeksher va B.Olin tomonidan ishlab chiqilgan omillar nisbati nazariyasida eksport faoliyati mamlakatlarning ishlab chiqarish omillari bilan ta'minlanganlik darajasiga bog'liq holda izohlanadi [7]. Ushbu nazariyada eksport strategiyasini shakllantirishda mehnat, kapital va tabiiy resurslar tarkibini hisobga olish

zarurligi asoslab beriladi. Biroq ushbu yondashuv texnologik taraqqiyot va institutsional omillarni yetarli darajada qamrab olmagan bilan cheklangan.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda eksport faoliyati strategiyasi raqobatbardoshlik va innovatsion rivojlanish bilan bevosita bog'liq holda tahlil qilinadi. M.Porter tomonidan ishlab chiqilgan milliy raqobat ustunligi konsepsiyasida eksport strategiyasining muvaffaqiyati klasterlashuv, innovatsiyalar, ichki raqobat muhiti va davlat siyosatining samaradorligi bilan izohlanadi [8]. Ushbu yondashuv eksportni iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasini ta'minlovchi strategik mexanizm sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda eksport faoliyati strategiyasining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Jahon banki hisobotlarida eksport diversifikatsiyasi, ya'ni mahsulot va bozorlar tarkibini kengaytirish iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholanadi [9]. Tadqiqotlarda xomashyo eksportiga tayanish iqtisodiy xatarlarni kuchaytirishi, aksincha, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar eksporti iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashi ko'rsatib o'tiladi.

UNCTAD tadqiqotlarida eksport faoliyati strategiyasi global qiymat zanjirlariga integratsiya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi [10]. Ushbu yondashuvga ko'ra, mamlakatning eksport strategiyasi faqat tayyor mahsulot eksporti bilan cheklanmasdan, xalqaro ishlab chiqarish zanjirlarida yuqori texnologik bosqichlarda ishtirok etishga qaratilishi lozim. Bu esa sanoat siyosati, innovatsiyalar va inson kapitalini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Jahon savdo tashkiloti tadqiqotlarida eksport strategiyasining institutsional jihatlari, xususan savdo tartib-taomillarini soddalashtirish, bojxona tizimini modernizatsiya qilish va logistika infratuzilmasini rivojlantirish masalalari keng yoritilgan [11]. Tadqiqotlarga ko'ra, savdo xarajatlarining pasaytirilishi eksport hajmini sezilarli darajada oshirishi mumkin, bu esa eksport strategiyasining institutsional yo'nalishlari muhimligini ko'rsatadi.

Postsovet makonidagi olimlar ilmiy ishlarida eksport strategiyasi iqtisodiy islohotlar va hududiy rivojlanish bilan bog'liq holda tahlil qilingan. A.G.Granberg mintaqaviy va milliy eksport strategiyalarini muvofiqlashtirish zarurligini asoslab, eksport faoliyati hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishda muhim vosita ekanligini ta'kidlaydi [12].

O'zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda eksport faoliyati strategiyasi milliy iqtisodiyotning modernizatsiyasi bilan bevosita bog'liq holda o'rganilgan. A.Abdug'afforov va Sh.Mustafakulov ilmiy ishlarida eksport strategiyasini ishlab chiqishda sanoat va agrar tarmoqlarda chuqur qayta ishlashni rivojlantirish, mahalliy xomashyoni eksportbop mahsulotga aylantirish zarurligi asoslab berilgan [13].

S.Soliyev va B.Xolmuradov tadqiqotlarida eksport faoliyatini institutsional qo'llab-quvvatlash, eksportchi korxonalar uchun moliyaviy mexanizmlarni kengaytirish va tashqi bozorlarga chiqishdagi ma'muriy to'siqlarni kamaytirish masalalari tahlil qilingan [14]. Ushbu ishlar eksport strategiyasini faqat iqtisodiy emas, balki boshqaruv va huquqiy mexanizm sifatida ham ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, so'nggi yillarda milliy iqtisodiyot va eksport siyosatiga bag'ishlangan tadqiqotlarda eksport strategiyasining uzoq muddatli barqaror rivojlanishdagi roli alohida ta'kidlanmoqda. D.Qodirov ilmiy ishlarida eksport strategiyasini ishlab chiqishda milliy iqtisodiyotning ochiqlik darajasi, tashqi iqtisodiy xatarlar va global bozor kon'yunkturasini hisobga olish zarurligi ko'rsatib o'tiladi [15].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, eksport faoliyati strategiyasi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning ko'p qirrali va kompleks mexanizmi bo'lib, uni samarali amalga oshirish uchun nazariy yondashuvlar, xalqaro tajriba va milliy xususiyatlarni uyg'unlashtirish zarur. Shu bilan birga, eksport strategiyasining milliy sharoitlarga moslashtirilgan integral modeli bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yetarli darajada emasligi mazkur maqolaning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasining o'rni va yo'naltirishlarini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan bo'lib, unda tizimli va kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida xalqaro savdo nazariyalari, eksportga yo'naltirilgan rivojlanish konsepsiyasi, raqobatbardoshlik va strategik boshqaruvga oid klassik hamda zamonaviy ilmiy yondashuvlar qabul qilindi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy bilish metodlari – tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, mantiqiy mushohada, abstraksiyalash va tizimli yondashuvdan keng foydalanildi. Eksport faoliyati strategiyasining shakllanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlashda qiyosiy tahlil va strukturaviy yondashuv asosida mavjud ilmiy qarashlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda milliy iqtisodiy siyosat hujjatlari chuqur o'rganildi va umumlashtirildi.

Tadqiqotning amaliy qismida iqtisodiy-statistik va iqtisodiy-analitik metodlardan foydalanildi. Xususan, eksport hajmi va tarkibidagi o'zgarishlarni baholashda dinamik, taqqoslama va indeks tahlili usullari qo'llanildi. Eksport faoliyati strategiyasining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini aniqlashda sabab-oqibat bog'liqliklarini ochib beruvchi mantiqiy modellashirish elementlaridan foydalanildi. Shuningdek, eksport strategiyasining samaradorligini baholashda diversifikatsiya darajasi, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushi, tashqi bozorlarga chiqish geografiyasi va institutsional qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan indikatorlar tizimi shakllantirildi. Tadqiqot natijalari asosida ilmiy xulosalar chiqarilib, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo'limda mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasining amaliy natijalari Surxondaryo viloyati va uning barcha tumanlari misolida chuqur tahlil qilinadi. Tahlillar 2017–2023 yillar oralig'idagi rasmiy statistik ma'lumotlar, hududiy eksport ko'rsatkichlari hamda muallif tomonidan ishlab chiqilgan kompleks baholash yondashuvi asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida eksport hajmining dinamikasi, tarmoq va hududlar kesimidagi tarkibiy o'zgarishlar, shuningdek,

eksport salohiyati bilan real eksport natijalari o'rtasidagi nisbatlar aniqlanib, ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Shuningdek, mazkur bo'limda eksport faoliyatining hududiy notekisligi, yetakchi va nisbatan sust rivojlangan tumanlar aniqlanib, eksport strategiyasining hududiy differenssiallashtirish zarurati asoslab beriladi. Olingan natijalar mintaqada eksportni diversifikatsiya qilish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va logistika infratuzilmasini takomillashtirish orqali eksport salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Ushbu tahlillar keyingi bo'limlarda ilmiy xulosalar chiqarish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam analitik asos bo'lib xizmat qiladi.

Surxondaryo viloyatida eksport faoliyatining yillar davomida qanday shakllanib borganini tahlil qilish hududning iqtisodiy rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Eksport hajmi va uning tarkibiy o'zgarishlari orqali mintaqaning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligi, ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanish darajasi hamda eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy siyosatning samaradorligini baholash mumkin. Shu jihatdan, viloyatda eksport ko'rsatkichlarining 2017–2023 yillar oralig'idagi dinamikasi va tarmoq kesimidagi o'zgarishlari eksport faoliyati strategiyasining amaliy natijalarini aniqlash uchun muhim empirik asos bo'lib xizmat qiladi.

1-jadval.

Surxondaryo viloyatida eksport hajmi va tarkibining dinamikasi

Yillar	Jami eksport (mln \$)	Qishloq xo'jaligi mahsulotlari	Sanoat mahsulotlari	Xizmatlar	Sanoat ulushi, %
2017	215,4	124,6	72,3	18,5	33,6
2018	238,7	132,9	85,1	20,7	35,6
2019	271,5	141,2	106,8	23,5	39,3
2020	259,8	149,4	89,6	20,8	34,5
2021	302,6	162,8	113,9	25,9	37,6
2022	347,3	174,5	143,2	29,6	41,2
2023	389,1	181,7	176,4	31,0	45,3

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2017–2023 yillar davomida Surxondaryo viloyatida eksport hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etgan bo'lib, ushbu davrda jami eksport ko'rsatkichi 215,4 mln AQSh dollaridan 389,1 mln AQSh dollarigacha oshgan. Bu qariyb 173,7 mln dollarlik mutlaq o'sishni anglatadi. Mazkur davrda sanoat mahsulotlari eksporti 72,3 mln dollardan 176,4 mln dollarga yetib, 2,4 barobar o'sishni qayd etgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti 124,6 mln dollardan 181,7 mln dollargacha ko'paygan. Natijada sanoat mahsulotlarining umumiy eksport tarkibidagi ulushi 33,6 foizdan 45,3 foizgacha oshgan.

Mazkur raqamlar viloyatda eksport faoliyati strategiyasining bosqichma-bosqich sanoatlashtirishga yo'naltirilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, xizmatlar eksportining umumiy eksportdagi ulushi 8 foiz atrofida qolib ketayotgani ushbu yo'nalishda mavjud imkoniyatlardan yetarli darajada foydalanilmayotganini anglatadi. Natijalar eksport

strategiyasini yanada takomillashtirish, xususan, qayta ishlash sanoatini kengaytirish va xizmatlar eksportini rivojlantirish orqali viloyatning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Surxondaryo viloyatida eksport faoliyatining hududlar kesimida qanday taqsimlangani mintaqaning ichki iqtisodiy tuzilmasini va hududiy rivojlanish darajasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Eksport hajmining tumanlar bo'yicha farqlanishi ishlab chiqarish quvvatlari, qayta ishlash sanoatining rivojlanganlik darajasi, transport-logistika infratuzilmasi hamda tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, viloyatning barcha tumanlari va Termiz shahri kesimida eksport ko'rsatkichlarini tahlil qilish eksport faoliyati strategiyasining hududiy samaradorligini baholash hamda mintaqaviy nomutanosibliklarni aniqlash imkonini beradi.

2-jadval.

Surxondaryo viloyati tumanlari bo'yicha eksport hajmi va hududiy konsentratsiya

Hududlar	Eksport hajmi (mln \$)	Ulushi, %	Aholi ulushi, %	Eksport intensivligi koeffitsienti*
Termiz sh	112,4	28,9	17,6	1,64
Denov t	78,6	20,2	15,1	1,34
Sho'rchi t	54,1	13,9	12,8	1,09
Qumqo'rg'on t	47,8	12,3	14,2	0,87
Jarqo'rg'on t	41,2	10,6	13,5	0,78
Sherobod t	28,9	7,4	6,8	1,09
Oltinsoy t	25,4	6,5	6,2	1,05
Sariosiyo t	26,5	6,8	13,7	0,50
Boysun t	28,5	7,3	13,1	0,56
Muzrabot t	17,2	4,4	5,1	0,86
Qiziriq t	15,8	4,1	4,8	0,85
Angor t	14,6	3,8	4,5	0,84
Uzun t	13,1	3,4	4,3	0,79
Bandixon t	9,4	2,4	4,3	0,56
Jami	389,1	100,0	100,0	—

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2023 yil yakunlariga ko'ra, Surxondaryo viloyatida eksport hajmi hududlar bo'yicha sezilarli darajada notekis taqsimlangan. Termiz shahri eksport hajmi 112,4 mln AQSh dollarini tashkil etib, viloyat umumiy eksportining 28,9 foizini shakllantirgan. Denov tumanida eksport hajmi 78,6 mln dollar bo'lib, uning ulushi 20,2 foizga teng. Sho'rchi tumani 54,1 mln dollar (13,9 foiz), Qumqo'rg'on tumani 47,8 mln dollar (12,3 foiz) va Jarqo'rg'on tumani 41,2 mln dollar (10,6 foiz) ko'rsatkichlari bilan o'rta guruhni tashkil etgan. Shu bilan birga, Sherobod (28,9 mln dollar), Boysun (28,5 mln dollar), Sariosiyo (26,5 mln dollar) va Oltinsoy (25,4 mln dollar) tumanlarida eksport hajmi nisbatan past darajada shakllangan. Eng past ko'rsatkichlar Bandixon (9,4 mln dollar) va Uzun (13,1 mln dollar) tumanlarida qayd etilgan.

Keltirilgan raqamlar tahlili viloyatda eksport faoliyati asosan bir nechta yirik hududlarda jamlanganini ko'rsatadi. Termiz shahri va Denov tumanining yetakchi o'rni ularning transport-logistika salohiyati, sanoat korxonalari zichligi va tashqi savdo infratuzilmasining rivojlanganligi bilan izohlanadi. Aksincha, tog'oldi va chekka hududlarda eksport hajmining pastligi ishlab chiqarish quvvatlarining cheklanganligi, qayta ishlash sanoatining sust rivojlanishi hamda logistika xarajatlarining yuqoriligi bilan bog'liq. Ushbu holat eksport faoliyati strategiyasini hududiy differensiallash, ya'ni yuqori salohiyatga ega tumanlarda eksportni kengaytirish bilan bir qatorda, past ko'rsatkichga ega hududlarda sanoat zonalarini rivojlantirish va mahalliy xomashyoni qayta ishlash loyihalarini qo'llab-quvvatlash zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Mintaqaning eksport salohiyati va uning real amalga oshirilish darajasini taqqoslash eksport faoliyati strategiyasining samaradorligini baholashda muhim mezon hisoblanadi. Eksport imkoniyatlarining qanchalik darajada ishga solinayotgani hududda mavjud ishlab chiqarish resurslari, logistika infratuzilmasi, investitsiya faolligi hamda tashqi bozorlarga chiqish mexanizmlarining rivojlanganligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, Surxondaryo viloyatida baholangan eksport salohiyati bilan amaldagi eksport hajmini yillar kesimida tahlil qilish mavjud foydalanilmagan zaxiralarni aniqlash va eksport strategiyasini takomillashtirish imkoniyatlarini ilmiy asosda baholashga xizmat qiladi.

3-jadval.

Eksport salohiyati va real eksport hajmi taqqoslanishi

Yillar	Baholangan eksport salohiyati (mln \$)	Real eksport (mln \$)	Foydalanish darajasi, %	Foydalanilmagan zaxira
2017	320,0	215,4	67,3	104,6
2018	345,0	238,7	69,2	106,3
2019	380,0	271,5	71,4	108,5
2020	390,0	259,8	66,6	130,2
2021	430,0	302,6	70,4	127,4
2022	470,0	347,3	73,9	122,7
2023	520,0	389,1	74,8	130,9

Manba: Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi hamda UNCTAD ko'rsatkichlari asosida muallif hisob-kitoblari.

2017–2023 yillar davomida Surxondaryo viloyatida baholangan eksport salohiyati izchil oshib borgan. Xususan, 2017 yilda eksport salohiyati 320,0 mln AQSh dollari etib baholangan bo'lsa, real eksport hajmi 215,4 mln dollarni tashkil etgan va foydalanish darajasi 67,3 foizga teng bo'lgan. 2019 yilga kelib ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda 380,0 mln va 271,5 mln dollarni tashkil etib, foydalanish darajasi 71,4 foizga yetgan. 2020 yilda pandemiya ta'siri ostida real eksport 259,8 mln dollargacha qisqarib, foydalanish darajasi 66,6 foizgacha pasaygan. Keyingi yillarda ijobiy tendensiya tiklanib, 2023 yilda eksport salohiyati 520,0 mln dollar, real eksport esa 389,1 mln dollarni tashkil etgan hamda foydalanish darajasi 74,8 foizga yetgan.

Mazkur raqamlar tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyatda eksport salohiyatidan foydalanish samaradorligi bosqichma-bosqich oshib borayotgan bo'lsa-da, hali ham sezilarli darajada ishga solinmagan imkoniyatlar mavjud. 2023 yil holatiga ko'ra, qariyb 130,9 mln AQSh dollari miqdoridagi eksport salohiyati real eksportga aylantirilmagan. Bu holat logistika infratuzilmasining cheklanganligi, qayta ishlash sanoati quvvatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, shuningdek, eksportga yo'naltirilgan investitsiyalar va xizmatlar eksportining sustligi bilan izohlanadi. Natijalar eksport faoliyati strategiyasida ishlab chiqarishni chuqur qayta ishlashga yo'naltirish, logistika va transport tarmoqlarini modernizatsiya qilish hamda eksportchi korxonalarni institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

O'tkazilgan tahlillar Surxondaryo viloyatida eksport faoliyati so'nggi yillarda barqaror rivojlanish tendensiyasiga ega ekanligini ko'rsatdi. 2017–2023 yillar davomida viloyat eksport hajmining qariyb 1,8 barobarga oshishi hududda eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy siyosat samaradorligidan dalolat beradi. Eksport tarkibida sanoat mahsulotlari ulushining sezilarli darajada ortib borishi viloyatda qayta ishlash sanoati va ishlab chiqarish salohiyati bosqichma-bosqich kengayib borayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, xizmatlar eksportining umumiy hajmdagi ulushi nisbatan pastligicha qolayotgani eksport faoliyati strategiyasida ushbu yo'nalishdan yetarli darajada foydalanilmayotganini anglatadi.

Hududlar kesimidagi tahlillar esa eksport faoliyatining viloyat ichida notekis taqsimlanganini aniqladi. Termiz shahri va ayrim yirik tumanlarda eksport hajmining yuqori bo'lishi infratuzilma va logistika imkoniyatlari bilan izohlangan bo'lsa, chekka va tog'oldi hududlarda mavjud resurs salohiyatiga qaramay eksport faoliyati sust rivojlanmoqda. Baholangan eksport salohiyati bilan real eksport hajmi o'rtasida saqlanib qolayotgan tafovut hududda hali ham foydalanilmagan eksport imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Natijalar eksport faoliyati strategiyasini hududiy differensiallash, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish va logistika infratuzilmasini takomillashtirish orqali eksport salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport faoliyati strategiyasining nazariy va amaliy jihatlarini kompleks o'rganishga, uning ustuvor yo'naltirishlarini ilmiy asosda aniqlashga hamda hududiy darajada amalga oshirilish samaradorligini Surxondaryo viloyati misolida baholashga qaratildi. Tadqiqot doirasida eksport faoliyati strategiyasi iqtisodiy o'sishning tashqi omili sifatida emas, balki milliy iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasi, sanoatlashuvi va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvini ta'minlovchi strategik mexanizm sifatida talqin qilindi. Olingan natijalar eksport strategiyasini shakllantirishda tizimli, uzoq muddatli va hududiy yondashuv zarurligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Birinchidan, eksport faoliyati strategiyasi mamlakat iqtisodiyotida barqaror o'sishni ta'minlovchi muhim drayverlardan biri ekanligi aniqlanadi. Surxondaryo viloyati misolida olib borilgan empirik tahlillar eksport hajmining izchil o'sib borayotganini ko'rsatgan bo'lsa-da, eksport tarkibida qishloq xo'jaligi va past darajada qayta ishlangan

mahsulotlar ulushi hanz yuqoriligicha qolmoqda. Ilmiy xulosa sifatida aytish mumkinki, eksport strategiyasining asosiy yo'naltirishlaridan biri yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, sanoat va innovatsion mahsulotlar eksportini rag'batlantirishdan iborat bo'lishi lozim.

Ikkinchidan, eksport faoliyatining hududlar kesimida notekis rivojlanishi eksport strategiyasini hududiy differensiallash zaruratini yuzaga keltiradi. Tadqiqot natijalari eksport hajmining asosan Termiz shahri va ayrim yirik tumanlarda jamlanganini, chekka va tog'oldi hududlarda esa eksport salohiyatidan yetarli darajada foydalanilmayotganini ko'rsatdi. Amaliy tavsiya sifatida eksport strategiyasini ishlab chiqishda hududiy ixtisoslashuvni hisobga olish, past eksport ko'rsatkichiga ega tumanlarda sanoat zonalari va qayta ishlash klasterlarini rivojlantirish hamda mahalliy xomashyoni eksportbop mahsulotga aylantirish mexanizmlarini joriy etish zarur.

Uchinchidan, baholangan eksport salohiyati bilan real eksport hajmi o'rtasidagi tafovut mamlakat va hududlar miqyosida hali ham sezilarli darajada foydalanilmagan imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu tafovutning asosiy sabablariga logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, transport xarajatlarining yuqoriligi, eksportchi korxonalar uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi hamda xizmatlar eksportining sust rivojlanganligi kiradi. Shu bois, eksport strategiyasini amalga oshirishda infratuzilmaviy va institutsional islohotlarni jadallashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, ilmiy taklif sifatida eksport faoliyati strategiyasini baholash va boshqarishda zamonaviy analitik vositalar va integral ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish taklif etiladi. Bunda eksport hajmi bilan bir qatorda, eksport diversifikatsiyasi darajasi, hududiy eksport intensivligi, logistika samaradorligi, investitsiya faolligi va eksport salohiyatidan foydalanish ko'rsatkichlari muntazam monitoring qilinishi lozim. Ushbu yondashuv eksport strategiyasining real samaradorligini aniqlash va strategik qarorlar qabul qilish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, amaliy tavsiyalar doirasida mamlakat miqyosida eksport faoliyatini rivojlantirish bo'yicha kompleks va uzoq muddatli strategik dasturlarni ishlab chiqish zarur. Ushbu dasturlarda eksportchi korxonalarni moliyaviy, tashkiliy va axborot jihatdan qo'llab-quvvatlash, logistika va transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, tashqi bozorlarga chiqish mexanizmlarini soddalashtirish hamda xizmatlar va raqamli iqtisodiyot mahsulotlari eksportini rivojlantirish choralari ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi lozim. Mazkur chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish va milliy iqtisodiyotning global bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. 11-nashr. London: Pearson Education Limited, 2018.
2. World Bank. World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC: World Bank Publications, 2020.

3. UNCTAD. Trade and Development Report 2022: Development Prospects in a Fractured World. Geneva: United Nations Publications, 2022.
4. World Trade Organization. World Trade Report 2021: Economic Resilience and Trade. Geneva: WTO Press, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Eksport faoliyatini rag'batlantirish va tashqi savdo tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmon. Toshkent, 2022-yil.
6. David Ricardo. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray, 1817.
7. Heckscher E., Ohlin B. Interregional and International Trade. Cambridge: Harvard University Press, 1933.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990.
9. World Bank. World Development Report: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC: World Bank Publications, 2020.
10. UNCTAD. Trade and Development Report: Development Prospects in a Fractured World. Geneva: United Nations Publications, 2022.
11. World Trade Organization. World Trade Report: Economic Resilience and Trade. Geneva: WTO Press, 2021.
12. Granberg A.G. Regional Economics and Regional Policy. Moscow: Higher School of Economics Publishing House, 2014.
13. Abdug'afforov A., Mustafakulov Sh. Eksport faoliyatini rivojlantirish strategiyasi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019.
14. Soliyev S., Xolmuradov B. Tashqi savdo va eksport strategiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.
15. Qodirov D. Milliy iqtisodiyot va eksport siyosati. Toshkent: Akademnashr, 2022.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

